

ایران در گزارش توسعه انسانی ۲۰۲۵: امیدها و بیم‌ها

سعید صادقی جقه | عضو هیئت علمی پژوهشکده مطالعات راهبردی

اشاره: گزارش توسعه انسانی ۲۰۲۵ سازمان ملل، تصویری چندوجهی از وضعیت ایران ارائه می‌دهد. از یک سو طبق این گزارش، ایران دستاوردهایی در زمینه آموزش، سلامت و دسترسی به خدمات اجتماعی داشته؛ اما از سوی دیگر با چالش‌های ساختاری در حوزه اقتصاد، نابرابری جنسیتی، درآمد و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین مواجه است. نوشتار حاضر، با استفاده از تازه‌ترین گزارش توسعه انسانی سازمان ملل متحد، روند شاخص‌های توسعه انسانی ایران و کشورهای منتخب را در دو دهه گذشته بررسی و توصیه‌هایی برای بهبود وضعیت توسعه انسانی در کشور ارائه می‌کند.

مقدمه

گزارش توسعه انسانی سازمان ملل متحد محصول یک فرآیند دقیق است که توسط دفتر گزارش توسعه انسانی برنامه توسعه سازمان ملل متحد^۱ مدیریت می‌شود. این گزارش، روند پیشرفت شاخص‌های توسعه انسانی را بر اساس مجموعه‌ای از شاخص‌ها موسوم به شاخص توسعه انسانی^۲ مورد تحلیل قرار می‌دهد که شامل دستاوردها در حوزه‌های سلامت، آموزش و سطح درآمد است و تصویری جامع از وضعیت کلی توسعه انسانی در کشورهای مختلف ارائه می‌دهد.

این گزارش به طور منظم توسط یک تیم متخصص از متخصصان تهیه می‌شود که داده‌های مربوطه را جمع‌آوری، تأیید و تجزیه و تحلیل می‌کنند. کار آن‌ها نه تنها شامل گردآوری مقادیر عظیمی از داده‌ها، بلکه بررسی انتقادی و هماهنگ‌سازی آمارها برای

1. United Nations Development Programme (UNDP)

2. Human Development Index (HDI)

اطمینان از مقایسه‌پذیری بین کشورها نیز می‌شود. برخی از منابع داده‌ها که برای تهیه این گزارش مورد استفاده قرار می‌گیرند عبارتند از: آمار رسمی منتشرشده از سوی نهادها و سازمان‌های ذی‌مدخل در امر توسعه‌ی انسانی در کشورهای مختلف، بخش اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد^۱، مؤسسه آمار یونسکو، پیمایش‌های یونیسف، صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی و بخش آماری سازمان ملل متحد.

این گزارش، کشورهای جهان را از نظر شاخص توسعه‌ی انسانی به چهار گروه تقسیم‌بندی کرده که عبارتند از کشورهای دارای توسعه انسانی بسیار بالا که ۷۴ کشور را شامل می‌شود؛ کشورهای دارای توسعه انسانی بالا که ۵۰ کشور را شامل می‌شود؛ کشورهای دارای توسعه انسانی متوسط که ۴۳ کشور را شامل می‌شود؛ و کشورهای دارای توسعه انسانی پایین که ۲۶ کشور را شامل می‌شود.

نتایج تازه‌ترین گزارش حاکی از این واقعیت است که پس از سال‌های مربوط به بحران شیوع کرونا، پیشرفت مورد انتظار در توسعه انسانی رخ نداده و اکنون میزان رشد توسعه انسانی در جهان، پایین‌ترین سطح از سال ۱۹۹۰ تاکنون بوده است. کارشناسان با اشاره به کاهش شاخص‌های توسعه انسانی که در ۳۵ سال گذشته بی‌سابقه بوده و نیز شوک‌های اقتصادی و اقلیمی جهانی، تأکید کرده‌اند که بدون استفاده هدفمند از ظرفیت‌هایی جدید همانند هوش مصنوعی، پیشرفت‌های پیشین می‌تواند معکوس شود. کاهش شتاب پیشرفت، یک هشدار نسبت به تهدیدهای جدی است، چرا که اگر روند کاهشی توسعه انسانی ادامه یابد، نابرابری‌ها، ناامنی‌ها و آسیب‌پذیری‌های بیشتر در برابر شوک‌های اقتصادی و اقلیمی را به دنبال خواهد داشت. این گزارش از وضعیت توسعه‌ی انسانی در ایران نیز تصویری چندوجهی ارائه داده است. از یک سو، ایران در زمینه سلامت، دسترسی به خدمات اجتماعی و آموزش دستاوردهای مناسبی داشته، اما از سوی دیگر، در حوزه اقتصاد با چالش‌های ساختاری، نابرابری جنسیتی، درآمد و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین مواجه است. از این رو، گزارش در کنار سایر پیشنهادها، توصیه می‌کند که ایران برای پیشبرد مسیر توسعه، باید در هوش مصنوعی و فناوری‌های دیجیتال سرمایه‌گذاری کند.

در ادامه نوشتار حاضر، ابتدا مبتنی بر تازه‌ترین گزارش توسعه‌ی انسانی (۲۰۲۵)، روند شاخص‌های توسعه انسانی ایران در دو دهه گذشته مورد بررسی قرار گرفته و سپس با مقایسه وضعیت ایران با برخی کشورهای همسایه و مشابه، توصیه‌هایی برای بهبود وضعیت توسعه انسانی در کشور ارائه شده است.^۲

1. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA)

۲. همان‌طور که ذکر شد، گزارش توسعه انسانی سازمان ملل متحد، عموماً با استفاده تجمعی از آمارهای نهادی داخلی تنظیم می‌شوند. بر کسی پوشیده نیست که آمارهای داخلی درباره شاخص‌های توسعه انسانی، گاه چندان

روند و وضعیت توسعه انسانی در ایران

طبق گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۲۵، شاخص توسعه انسانی در ایران با ثبت مقدار ۰/۷۹۹، در رتبه ۷۵ از میان ۱۹۳ کشور قرار گرفته و در رده «**با توسعه انسانی بالا**» طبقه‌بندی شده است. این شاخص در بازه زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۳ از ۰/۶۲۶ به ۰/۷۹۹ افزایش یافته است که بیانگر رشدی معادل ۲۷/۶ درصدی در طول سه دهه گذشته است. **ایران با آخرین کشور در گروه نخست یعنی گروه کشورهای دارای توسعه انسانی بسیار بالاتنها یک پله فاصله دارد.** شاخص توسعه انسانی ایران از سال ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۹ روندی رو به رشد داشت و از عدد ۰/۷۷۵ به ۰/۷۹۹ رسید، اما نکته هشدارآمیز این است که از سال ۲۰۱۹ تا کنون این روند متوقف و حتی اندکی کاهش یافته است. کارشناسان گزارش، این ایستایی و کاهش را نتیجه ترکیبی از عوامل داخلی و خارجی می‌دانند. تحریم‌های اقتصادی، رکود اقتصادی، همه‌گیری کرونا و ضعف سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های انسانی از جمله موانعی هستند که حرکت ایران در مسیر توسعه را کند کرده‌اند.

در ادامه گزارش، روند توسعه انسانی در ابعاد سه‌گانه سلامت، آموزش و درآمد طی ۱۸ سال گذشته مرور شده است.

۱. سلامت (امید به زندگی): مؤلفه سلامت در درجه نخست با امید به زندگی در بدو تولد اندازه‌گیری می‌شود. سیاست‌های دولت ایران طی دهه‌های پیشین، زیرساخت‌های بهداشتی و مراقبت‌های پیش‌گیرانه را در اولویت قرار داده بود. این سیاست‌ها با گسترش پوشش مراقبت‌های بهداشتی اولیه، بهبود شبکه‌های بیمارستانی و اجرای برنامه‌های واکسیناسیون سراسری، به طور پیوسته امید به زندگی را افزایش داده‌اند، به طوری که شاخص مذکور در ایران از میانگین جهانی فراتر رفته است. طبق سایر گزارش‌های سازمان ملل، امید به زندگی در ایران اکنون اندکی بیش از ۷۷ سال است، اگرچه برخی برآوردها و گزارش‌ها آن را تا ۷۸ سال نیز ذکر می‌کنند. این نرخ در سال‌های نخست انقلاب، حدود ۵۴ سال بود. با توجه به اینکه میانگین امید به زندگی در جهان اندکی بیش از ۷۳ سال است، ایران در این شاخص وضعیت قابل قبولی داشته و با رشدی تدریجی، جایگاه خود را در میان کشورهای با توسعه انسانی بالا حفظ کرده است. این روند افزایشی بیانگر پیشرفت در مراقبت‌های بهداشتی، دسترسی

در دسترس نبوده و یا معتبر نیستند. با این حال، با در نظر گرفتن ملاحظات لازم، می‌توان از این گزارش‌ها برای پایش وضعیت کشور، مقایسه روندهای توسعه انسانی با سایر کشورها استفاده و توصیه‌های آن را با لحاظ کردن شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور به کار گرفت. بسیاری صاحب‌نظران بر این باورند که نباید به بهانه تفاوت‌های اجتماعی یا تفاوت در الگوها و روش‌های شاخص‌بندی و محاسبه و... از پذیرش مسائل و کندوکاو برای برون‌رفت از آن‌ها اجتناب کرد.

گسترده‌تر به مراقبت‌های پیش‌گیرانه، کارزارهای ایمن‌سازی و بهبود زیرساخت‌های بهداشت عمومی است. با این حال، تأملی در وضعیت برخی کشورهای منطقه، نشان می‌دهد این شاخص کماکان نیازمند بهبود است. به عنوان مثال، شاخص امید به زندگی در کشورهایی نظیر قطر، کویت، بحرین، امارات متحده عربی و عربستان سعودی به طور میانگین بیش از ۸۰ سال و در ترکیه نیز حدود ۷۹ سال است. البته، ایران نسبت به کشورهایی نظیر عراق یا جمهوری آذربایجان که امید به زندگی در آن‌ها حدود ۷۳ سال است، وضعیت بهتری دارد. در سال‌های اخیر، این شاخص در کشورهایی نظیر عربستان و کویت پائین‌تر از ایران قرار داشت، اما به خاطر پیشرفت قابل توجهی که داشتند، اکنون از ایران جلو افتاده‌اند. گزارش اخیر توسعه انسانی سازمان ملل نشان می‌دهد بهبود امید به زندگی در ایران به طور قابل توجهی به بهبود شاخص سلامت آن کمک کرده، اگرچه برخی چالش‌ها (مانند نابرابری در مناطق حاشیه‌ای و روستایی در مقایسه با اغلب مناطق شهری) همچنان وجود دارند.

۲. آموزش (میانگین سال‌های تحصیل و سال‌های مورد انتظار تحصیل): شاخص آموزش در گزارش توسعه انسانی بر اساس دو زیرشاخص «میانگین سال‌های تحصیل برای بزرگسالان» (بیانگر پیشرفت تحصیلی فعلی) و «سال‌های مورد انتظار تحصیل برای کودکان» (بیانگر چشم‌انداز تحصیلی آینده) ساخته می‌شود. در طول حدود دو دهه گذشته، هر دو مؤلفه مذکور بهبود تدریجی داشته‌اند که ناشی از اصلاحات سیاستی و سرمایه‌گذاری برای گسترش دسترسی به آموزش و افزایش استانداردهای آموزشی بوده است. در زیرشاخص میانگین سال‌های تحصیل، بهبود سواد و حضور در مدرسه، میانگین تعداد سال‌های تحصیل به طور پیوسته افزایش یافته است. در زیرشاخص سال‌های مورد انتظار تحصیل نیز تلاش‌های مداوم صورت گرفته تا گروه‌های جوان‌تر نسبت به نسل‌های قبلی به سطوح تحصیلی بالاتری دست یابند.

با این وجود، در گزارش ۲۰۲۵ تأکید شده که تمرکز بر افزایش سال‌های تحصیل، بدون ارتقاء کیفیت آموزش، بسنده نخواهد بود. در عصر هوش مصنوعی، مهارت‌هایی نظیر تفکر انتقادی، خلاقیت، سواد دیجیتال و قدرت یادگیری مستقل باید در مرکز برنامه‌های آموزشی قرار گیرند.

در گزارش توسعه انسانی ۲۰۲۵، پیامدهای استفاده از هوش مصنوعی در زندگی مردم در کشورهای مختلف بررسی شده است. هرچند آماری به صورت خاص آماری از وضعیت استفاده از هوش مصنوعی در ایران ذکر نشده، اما وضعیت منطقه نشان می‌دهد کشورهای شبیه ایران، سرمایه‌گذاری زیادی برای استفاده از هوش مصنوعی در حوزه‌های آموزش،

سلامت و کار انجام می‌دهند. علاوه بر آن، چالش‌هایی مانند دسترسی نابرابر به فناوری، سطح پائین سواد دیجیتال در جامعه و تمرکز قدرت در پلتفرم‌های خارجی سبب شده‌اند ایران در مسیر بهره‌گیری حداکثری از هوش مصنوعی با موانعی جدی مواجه باشد. در این گزارش همچنین نسبت به شکاف دیجیتال در کشورهایی مانند ایران هشدار داده شده که به شکل‌گیری نابرابری‌های جدید دامن می‌زند. به عنوان مثال، در حالی که جوانان در معرض آسیب‌های روانی ناشی از شبکه‌های اجتماعی قرار دارند، نسل‌های سالمندتر در استفاده از فناوری ناتوان هستند. لازم به ذکر است که این یافته‌ها با شواهد دیگر نیز تأیید می‌شوند. به عنوان مثالی از نابرابری آموزشی، طبق گزارش‌های مختلف (از جمله گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس)، بیشتر پذیرفته‌شدگان دانشگاه‌های مهم کشور از دهک‌های پردرآمد جامعه برخاسته‌اند و در حالی که حدود ۷۵ درصد دانش‌آموزان پشت‌کنکوری در مدارس دولتی مشغول هستند، فقط ۲ درصد رتبه‌های زیر ۳ هزار کنکور، از مدارس دولتی هستند.

۳. درآمد (درآمد ناخالص ملی): این زیرشاخص، با نرمال‌سازی درآمد ناخالص ملی (GNI) با نرخ برابری قدرت خرید به دست می‌آید. شاخص درآمد ایران در ۱۵ سال گذشته نوسانات قابل توجهی تجربه کرده است که بازتابی از چشم‌انداز اقتصادی متغیر کشور (از جمله تغییرات بازار جهانی نفت، سیاست‌های اقتصادی داخلی و تحریم‌های بین‌المللی) بوده است. نوسانات و فشارهای اقتصادی، پیشرفت را کند کرده و یا آن را به دوره‌های رکود سوق می‌دهد، حتی اگر سایر ابعاد بهبود یافته باشند. نوسانات در بعد درآمد، در بسیاری از موارد، دستاوردهای حوزه سلامت و آموزش را نیز کم‌رنگ ساخته و شاخص توسعه انسانی را کاهش می‌دهند. طبق گزارش‌های مرکز آمار ایران نیز، سرانه تولید ناخالص داخلی طی چهار دهه گذشته حدوداً بین ۶۰ تا ۱۲۰ میلیون تومان در نوسان بوده و در سال ۱۴۰۳ نسبت به سال ۱۳۵۵، حدوداً نصف شده است. این آمار به معنای نصف شدن ظرفیت تولید اقتصادی کشور به ازای هر شهروند بوده است. اگرچه این امر لزوماً به معنای نصف شدن رفاه عمومی نیست، اما واضح است که کاهش ظرفیت تولید در کشور، در نهایت به کاهش رفاه عمومی نیز می‌انجامد.

جدول ۱: روند شاخص توسعه انسانی و زیرشاخص‌های آن در ایران (۲۰۰۸ تا ۲۰۲۵)

سال	شاخص توسعه انسانی	سلامت		آموزش		درآمد	
		امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه
۲۰۰۸	۰/۷۳	۰/۷۵	۶۵	۰/۶۵	۸۰	۰/۷۰	۱۰۰
۲۰۱۱	۰/۷۴	۰/۷۷	۶۴	۰/۶۶	۷۸	۰/۷۱	۹۸
۲۰۱۴	۰/۷۵	۰/۷۸	۶۳	۰/۶۷	۷۵	۰/۷۳	۹۶
۲۰۱۷	۰/۷۷	۰/۸۰	۶۲	۰/۶۹	۷۳	۰/۷۵	۹۵
۲۰۲۰	۰/۷۸	۰/۸۱	۶۲	۰/۷۱	۷۲	۰/۷۶	۹۴
۲۰۲۳	۰/۷۹	۰/۸۲	۶۱	۰/۷۲	۷۱	۰/۷۷	۹۳
۲۰۲۵	۰/۷۹	۰/۸۲	۶۰	۰/۷۲	۷۰	۰/۷۶	۹۲

مقایسه وضعیت ایران با کشورهای همسایه و مشابه نیز حاوی امیدها و بیم‌هایی است. جدول مقایسه‌ای ذیل رتبه جهانی ایران و چند کشور همتای منطقه‌ای شامل همسایگان کلیدی، به همراه سوریه و رژیم صهیونیستی را نشان می‌دهد. همان‌طور که پیش از این نیز گفته شد، وضعیت توسعه انسانی ایران در طول این سال‌ها پیشرفت مداوم اما متوسطی داشته و از رتبه ۸۵ در سال ۲۰۰۸ به ۷۵ در سال ۲۰۲۵ ارتقا یافته است. پیشرفت مذکور عمدتاً حاصل بهبود مداوم شاخص‌های سلامت و آموزش بوده است، اگرچه چالش‌های اقتصادی گاه بر امتیاز کلی اثر گذاشته‌اند. در حالی که شاخص توسعه انسانی عراق روند صعودی مشابهی داشته، نوسانات ناشی از جنگ و نوسانات اقتصادی بر آن اثر گذاشته‌اند. به نظر می‌رسد کشورها می‌توانند از طریق سیاست‌های اقتصادی متنوع، شوک‌های خارجی را خنثی کنند، توسعه انسانی در کشورهایی مانند عراق و سوریه تغییرات نامنظم‌تری تجربه کرده که بیانگر تأثیر درازمدت بی‌ثباتی سیاسی و منازعات بر توسعه انسانی است. از سوی دیگر، ترکیه با اصلاحات ساختاری پایدار، افزایش ملایم‌تری تجربه کرده و به‌طور مداوم رتبه بالاتری نسبت به ایران دارد که نشان‌دهنده رشد اقتصادی پایدارتر همراه با دستاوردهایی در سلامت و آموزش است.

جدول ۲: مقایسهٔ رتبهٔ جهانی شاخص توسعه انسانی ایران و کشورهای منتخب (۲۰۰۸ تا ۲۰۲۵)

کشور	۲۰۰۸	۲۰۱۱	۲۰۱۴	۲۰۱۷	۲۰۲۰	۲۰۲۳	۲۰۲۵
امارات متحده عربی	۲۲	۲۲	۲۲	۲۱	۲۱	۲۱	۲۰
رژیم صهیونیستی	۳۰	۲۹	۲۸	۲۷	۲۷	۲۷	۲۶
بحرین	۳۳	۳۲	۳۱	۳۰	۳۰	۲۹	۲۹
عربستان سعودی	۳۵	۳۴	۳۳	۳۲	۳۲	۳۱	۳۱
قطر	۳۸	۳۷	۳۶	۳۵	۳۵	۳۴	۳۴
ترکیه	۵۸	۵۶	۵۵	۵۴	۵۳	۵۲	۵۱
ایران	۸۵	۸۴	۸۰	۷۸	۷۷	۷۶	۷۵
عراق	۱۳۵	۱۳۳	۱۳۰	۱۲۸	۱۲۸	۱۲۸	۱۲۷
سوریه	۱۴۰	۱۳۸	۱۳۵	۱۳۳	۱۳۲	۱۳۲	۱۳۱
افغانستان	۱۸۵	۱۸۳	۱۸۰	۱۷۸	۱۷۷	۱۷۵	۱۷۳

امارات متحده عربی در رتبه‌ای بسیار بالا قرار دارد و در خلال مدت بررسی نیز از رتبه ۲۲ به رتبه ۲۰ صعود کرده است. جایگاه بحرین از رتبه ۳۳ در سال ۲۰۰۸ به ۲۹ در سال ۲۰۲۵ بهبود یافته است. عربستان سعودی در سال ۲۰۰۸ در رتبه ۳۵ جهانی قرار داشت که به تدریج به رتبه ۳۱ در سال ۲۰۲۵ ارتقا یافته است. قطر نیز با بهبود تدریجی، از رتبه ۳۸ در سال ۲۰۰۸ به رتبه ۳۴ در سال ۲۰۲۵ دست یافته است. رتبه افغانستان اگرچه پیشرفتی تدریجی داشته، اما چالش‌های مداوم این کشور در دستیابی به پیشرفت‌های گسترده در توسعه انسانی را بازتاب داده است. رتبه رژیم صهیونیستی در شاخص توسعه انسانی به طور مداوم بالا بوده که حاصل بهره‌مندی از سرمایه‌گذاری‌های درازمدت در بهداشت، آموزش و فناوری است. وضعیت سوریه، به ویژه به خاطر تشدید درگیری‌ها پس از سال ۲۰۱۱، همچنان در تضاد با پیشرفت تدریجی سایر کشورهای منطقه است.

تحول دیجیتال و هوش مصنوعی

با توجه به تحولات دیجیتال در جهان، به نظر می‌رسد کشورهایی که به طور فعال هوش مصنوعی و زیرساخت‌های دیجیتال را در خدمات عمومی ادغام کرده‌اند (مانند رژیم صهیونیستی و ترکیه) پیشرفت انعطاف‌پذیرتری در تمام اجزای توسعه انسانی داشته‌اند. ایران که سرمایه‌گذاری‌های خوبی در بهداشت و آموزش انجام داده، می‌تواند با سیاست دیجیتال منسجم‌تر، عملکرد اقتصادی خود را بهبود بخشد.

همچنین، در خصوص آمادگی دیجیتال و سیاست‌های هوش مصنوعی، باید گفت به رغم آمار چشم‌گیر ایران در تحقیقات و انتشارات مرتبط با هوش مصنوعی، آمادگی کلی دولت ایران در شاخص‌های پیاده‌سازی هوش مصنوعی در خدمات عمومی، از برخی رقبای منطقه‌ای پایین‌تر مانده است. کشورهایی مانند امارات متحده عربی و عربستان سعودی ابتکارات دولت دیجیتال را تسریع کرده‌اند و نمرات بالاتر آن‌ها در زیرساخت‌های فناوری و ادغام راهبردی هوش مصنوعی، لاجرم به تقویت شاخص‌های اقتصادی و آموزشی آن‌ها منجر خواهد شد. این روند واگرایانه بدان معناست که نقاط قوت سنتی ایران در شاخص آموزش و سلامت به خاطر کندی در نوسازی سیاست‌ها و ارتقای زیرساخت‌های دیجیتال و هوش مصنوعی، اکنون با چالش مواجه است. گزارش توسعه انسانی ۲۰۲۵ همچنین تأکید می‌کند که آن دسته از اقتصادهای منطقه‌ای که سیاست‌های دیجیتال را در لایه‌های حکمرانی ادغام کرده باشند، معمولاً در همه زمینه‌ها عملکرد بهتری دارند. به عنوان مثال، اقتصادهای همسایه به طور مؤثر اقتصاد خود را متنوع و بخش‌های عمومی خود را از طریق راهبردهای جامع هوش مصنوعی و چارچوب‌های نظارتی مدرن کرده‌اند و این امر همکاری بخش خصوصی و دولتی را تسهیل کرده است. اقدامات ایران، مانند تلاش برای ایجاد پلتفرم‌های ملی هوش مصنوعی و افزایش سرمایه‌گذاری در تحقیقات، امیدوارکننده‌اند، اما این اقدامات باید در چارچوب سیاستی گسترده‌تر و منسجم در راستای رسیدن به معیارهای منطقه‌ای یا پیشی گرفتن از آن‌ها حرکت کنند. خلاصه آنکه، به رغم تلاش‌های اخیر برای استفاده از هوش مصنوعی و فناوری‌های دیجیتال، ایران در مقایسه با همتایان منطقه‌ای که تحول دیجیتال را به طور جامع‌تری ادغام کرده‌اند، هنوز با چالش‌های زیادی مواجه است که مهم‌ترین آن‌ها در دستیابی به رشد درآمد پایدار است. طبق گزارش توسعه انسانی، ایران برای بهره‌برداری کامل از تحولات فناورانه جهانی، نیازمند سیاست‌های هماهنگ‌تر و گسترده‌تر است که دست‌کم شامل موارد ذیل هستند: تدوین و کاربست راهبردهای جامع دیجیتال، تقویت مشارکت‌های دولت و بخش خصوصی و اطمینان از دستیابی عادلانه شهروندان به فناوری‌ها.

نتیجه‌گیری و توصیه‌های راهبردی

گزارش توسعه انسانی ۲۰۲۵ تصویری چندوجهی از وضعیت توسعه انسانی در ایران ارائه می‌دهد. از یک سو، طبق گزارش سازمان ملل، ایران دستاوردهایی در زمینه آموزش، سلامت و دسترسی به خدمات اجتماعی داشته، اما از سوی دیگر با چالش‌های ساختاری در حوزه اقتصاد، نابرابری جنسیتی، درآمد و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین مواجه است. سازمان ملل توصیه می‌کند که ایران برای پیشبرد مسیر توسعه، باید دست‌کم در سه بعد سرمایه‌گذاری کند: (۱) استفاده از اقتصاد مکمل نظیر استفاده از هوش مصنوعی برای افزایش توانمندی نیروی انسانی و نه جایگزین کردن آن‌ها با هوش مصنوعی؛ (۲) نوآوری هدفمند به معنای هدایت تحقیقات و فناوری‌ها به سوی نفع جمعی؛ و (۳) توانمندسازی شهروندان از طریق آموزش مهارت‌های جدید، ارتقاء سلامت روانی و گسترش سواد دیجیتال.

توسعه انسانی از جمله حوزه‌هایی است که تأثیرات سرمایه‌گذاری در آن، به طور قابل توجهی نیازمند زمان است. تصمیم‌های امروز زمینه‌ساز نزول یا ارتقاء شاخص‌های توسعه انسانی در سال‌ها و بلکه دهه‌های آتی هستند. طبق گزارش شاخص توسعه انسانی سازمان ملل، آینده توسعه ایران بیش از آنکه به فناوری وابسته باشد، به انتخاب‌های سیاست‌گذاران و مردم بستگی دارد.

در زیرشاخص سلامت می‌توان به گسترش و نوسازی زیرساخت‌های نظام سلامت و سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی و محروم اشاره کرد که گاهی به خاطر سکونت اقلیت‌های مذهبی و زبانی، در معرض آسیب‌های دیگری نیز هستند. به رغم تحریم‌های ظالمانه ایالات متحده، لازم است نظام سلامت زمینه‌های استفاده از هوش مصنوعی و راهکارهای دیجیتال و پزشکی از راه دور را به سرعت فراهم کند. این امر همچنین می‌تواند در کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای نیز مؤثر باشد. تمرکز بر مراقبت‌های پیش‌گیرانه و سلامت عمومی از طریق کارزارهای فراگیر پیش‌گیری نظیر واکسیناسیون و غربال‌گری منظم می‌تواند زیرشاخص سلامت را ارتقا بدهد. استقلال در صنعت داروسازی از طریق سرمایه‌گذاری در تحقیقات و تولیدات دارویی، آموزش و ارتقای کیفی کادر درمان، و ادغام شیوه‌های سنتی و مدرن از دیگر راهکارهای ارتقاء شاخص سلامت به شمار می‌روند. همچنین، استفاده از فناوری‌های دیجیتال و هوش مصنوعی می‌تواند تأثیر قابل توجهی در بهبود زیرشاخص سلامت داشته باشد. استفاده از نوآوری‌های دیجیتال شامل اغلب حوزه‌های سلامت نظیر مراقبت‌های پیش‌گیرانه، تشخیص و مدیریت نظام سلامت می‌شود.

در زیرشاخص آموزش، مهم‌ترین موضوع، به نوسازی و تنوع‌بخشی برنامه درسی مربوط می‌شود. طبق گزارش توسعه انسانی، بازنگری در برنامه‌های درسی برای تأکید بر علوم،

فناوری، مهندسی و ریاضیات (STEM)، در کنار سواد دیجیتال می‌تواند دانش‌آموزان را برای اقتصاد فناورانه آماده کند. همچنین، با در نظر گرفتن ملاحظات گفتمانی و ایدئولوژیک، لازم است تفکر انتقادی، استدلال اخلاقی و احترام به میراث و سنن دیرین و دیدگاه‌های جهانی مدرن در برنامه‌های آموزشی مد نظر قرارگیرد. گسترش دسترسی‌های آموزشی از طریق فناوری، آموزش الکترونیکی و پلتفرم‌های دیجیتال می‌تواند شهروندان در مناطق دورافتاده را یاری کند تا به عدم توازن‌های مبتنی بر جغرافیا غلبه کرده و به طور مساوی از آموزش‌های رسمی و همگانی استفاده نمایند. از دیگر راه‌کارها در این خصوص می‌توان به مشارکت با مؤسسات جهانی توأم با حفظ ارزش‌های فرهنگی، آموزش پودمانی و مستمر معلمان برای به‌روزرسانی و تضمین کیفیت آموزش، اصلاحات برنامه‌های درسی مبتنی بر شواهد و نیز به‌روزرسانی برنامه‌های درسی مبتنی بر نیازهای روز (مانند فناوری انرژی‌های تجدیدپذیر، بیوتکنولوژی و ...) و استفاده از بورسیه‌ها و تبادلات بین‌المللی ضمن توجه به حساسیت‌های سیاسی برای افزایش کیفیت و اعتبار آموزش عالی ایران اشاره کرد.

یکی از مهم‌ترین نقاط ضعف ایران در گزارش توسعه انسانی، درآمد سرانه (براساس قدرت خرید) است. این عدد برای ایران حدود ۱۶ هزار دلار اعلام شده است؛ در حالی که کشورهای با شاخص توسعه مشابه، مانند مالزی یا ترکیه، ارقامی بین ۲۵ تا ۳۵ هزار دلار را ثبت کرده‌اند. این شکاف درآمدی که بخشی از آن به ساختار اقتصادی غیرمولد، وابستگی به منابع طبیعی و بهره‌وری پائین بازمی‌گردد، سبب شده توسعه انسانی در ایران با فشارهای اقتصادی بر خانوارها همراه شود. این مسئله در شرایط تورم مزمن، نرخ بالای بیکاری و نوسانات شدید ارزی، تشدید شده است. راه‌کارهایی نظیر تنوع اقتصادی و کاهش وابستگی به نفت، انتقال به فناوری‌ها و انرژی‌های تجدیدپذیر و خدمات، کشاورزی سازگار با شرایط اقلیمی، تقویت نوآوری و رشد بخش خصوصی در قالب حمایت از کسب‌وکارهای نوپا، ایجاد پارک‌های فناوری و مراکز نوآوری به‌ویژه در شهرهایی با مؤسسات دانشگاهی، تسریع در استفاده از هوش مصنوعی و نوآوری‌های دیجیتال در سراسر بخش‌های اقتصادی می‌تواند به بهره‌وری بیشتر و تقویت رقابت‌پذیری به‌رغم تحریم‌ها منجر شود. بهبود سیاست‌های تجاری و سرمایه‌گذاری، مشارکت‌های اقتصادی منطقه‌ای، سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر، بهبود حکمرانی، افزایش شفافیت و اصلاحات نظارتی و نهادی می‌تواند حوزه اقتصاد را تثبیت کرده و دسترسی به بازارها را بهبود دهد. بهبود شاخص‌های حکمرانی و افزایش اقدامات حمایتی جهت کاهش اثرات شوک‌های اقتصادی نیز می‌تواند به‌ویژه تحت فشارهای تحریم، سرمایه‌گذاران داخلی را برای حضور هرچه بیشتر و ماندگار در اقتصاد ایران (بویژه در بخش تولید) ترغیب نماید.

با توجه به شرایط خاص ایران و اثرگذاری ترکیبی از عوامل فرهنگی، مذهبی و ژئوپلیتیک، سیاست‌های فوق باید به صورت مرحله‌ای، فراگیر و زمان‌مند اجرا شوند. در حالی که هر زیرشاخص به راهبردهای تخصصی نیاز دارد، همه تلاش‌ها باید از طریق سیاست‌های منسجم و چندبخشی هماهنگ شوند تا اطمینان حاصل شود که بهبود در یک حوزه (به عنوان مثال، آموزش) به طور مؤثر از دستاوردهای حوزه‌های دیگر (به عنوان مثال، رشد درآمد) پشتیبانی می‌کند. این رویکرد جامع، مهم‌ترین گام در ارتقاء پایدار توسعه انسانی در ایران است.

پیشرفت اقتصادی و اصلاحات ساختاری در شرایط تحریم امری بسیار دشوار است. تحریم‌ها بخشی از جنگ اقتصادی است که به ایران تحمیل شده است. در سال‌های اخیر، سالانه حدود ۲ درصد از رشد اقتصادی و ۱۶ درصد از درآمد سرانه کاهش یافته است. در بسیاری از بخش‌ها و صنایع نظیر صنعت نفت، هوانوردی، و... به سرمایه‌گذاری سنگین نیاز است و این امر در غیاب بیمه‌های معتبر و بین‌المللی، دشواری چرخش و برگشت مالی، شبکه‌های ناسالم اقتصادی ناشی از حضور بازیگران غیررسمی و هزینه‌های پنهان تحریم‌ها امکان‌پذیر نیست.

بخشی از دلایل توقف پیشرفت در شاخص توسعه انسانی به تضعیف ظرفیت دولت در ایران مربوط می‌شود. برای تقویت ظرفیت حکمرانی لازم است در استخدام نیروی انسانی دولت از معیارهای حرفه‌ای و تخصصی استفاده شده و به این ترتیب از توان همه جمعیت کشور بهره‌گیری شود؛ از تضعیف اختیارات دولت و زوال چرخه‌های بوروکراتیک توسط روندها و مسئولان سیاست‌زده جلوگیری شود؛ سرمایه اجتماعی دولت با حل کلان‌مسئله‌هایی نظیر آلودگی هوا، تأمین انرژی، مشکلات بانکی، تورم و بیکاری تقویت شود و دسترسی دولت به منابع ملی درآمدی نظیر نفت و بعضاً مالیات تضمین شده و همه سازمان‌ها و مؤسساتی که بودجه دریافت می‌کنند به دولت پاسخ‌گو شوند.

با تکیه بر گزارش توسعه انسانی ۲۰۲۵، می‌توان تصویر کلی ایران در توسعه انسانی را ترکیبی از پیشرفت تدریجی در سلامت و آموزش دانست که می‌تواند از طریق ادغام هوش مصنوعی به ظرفیت‌های امیدوارکننده‌ای دست یابد. در عین حال، باید توجه داشت که شاخص درآمدی، از دو شاخص دیگر ناپایدارتر بوده و تحت تأثیر فشارهای خارجی است. طبق این گزارش، لازم است با انتخاب‌های پیش‌گیرانه و فراگیر و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و مهارت‌های دیجیتال، اطمینان حاصل شود که هوش مصنوعی به ابزاری برای توسعه عادلانه تبدیل می‌شود، نه عاملی که شکاف‌های موجود را گسترش می‌دهد. در حالی که کشورهای منطقه در مسیرهای توسعه‌ای کاملاً مشابهی قرار دارند، هماهنگی سیاستی، تحول دیجیتال، ثبات ژئوپلیتیک، پذیرش فناوری‌ها (از جمله هوش مصنوعی) و نوسازی چارچوب‌های سیاستی به نتایج متمایزی منجر می‌شود که برای ایران ضروری است.